

УДК 025.13:004.9

Вараксіна Н. В.

завідувач відділу науково-технічного забезпечення
та впровадження комп'ютерних технологій
ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського

ПРОГРАМНО-ТЕХНОЛОГІЧНІ ІНСТРУМЕНТИ ДЛЯ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ РІДКІСНИХ КНИГ: ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ

Досліджено питання застосування інформаційно-комп'ютерних технологій у процесі формування галузевого інформаційного ресурсу та надання доступу до нього. Відзначено, що особливої актуальності у світі набуває проблема збереження культурної спадщини. Наведено міжнародні проекти, що сприяють захисту всесвітньої документальної спадщини та забезпечують доступ до оцифрованих об'єктів. Розглянуто можливість використання двох програмних платформ: системи автоматизації бібліотек ІРБІС64 та системи управління електронними колекціями «Digitized content visualizator». Висвітлено досвід використання ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського програмно-технологічних інструментів для репрезентації оцифрованих книжкових пам'яток, що становлять національне надбання України.

Ключові слова: галузеві інформаційні ресурси, книжкові пам'ятки, модуль візуалізації, система управління електронними колекціями «Digitized content visualizator», DC-VISU, європейська цифрова бібліотека, «Пам'ять світу», «Європіана», ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського.

В умовах формування інформаційного суспільства важливим інструментом сталого економічного і соціального розвитку стає доступ до соціально значущої інформації, при цьому проблема збереження історико-культурної спадщини набуває особливої актуальності.

У 1972 р. ЮНЕСКО прийняла Конвенцію про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини, де визначено, що всесвітньою спадщиною є природні або створені людиною об'єкти, які мають особливу культурну, історичну або екологічну значимість і відносно до яких пріоритетними завданнями стають їх збереження й популяризація [3]. Такі інформаційні ресурси дедалі більшою мірою створюються, поширюються, стають доступними і зберігаються в цифровому форматі, утворюючи тим самим новий вид спадщини – цифрову, яку також необхідно зберегти для майбутніх поколінь [6, с. 83–86]. Тобто, оцифровка змісту не створює нових прав на інформацію, матеріали, які є суспільним надбанням, залишаються такими ж й в цифровому вигляді [9].

Важливим складником загальної інформаційної програми із захисту всесвітньої документальної спадщини є програма «Пам'ять світу», здійснювана ЮНЕСКО з 1992 р., до якої Україна приєдналась у 2012 р. Цілями програми є захист всесвітньої документальної спадщини, забезпечення рівноправного доступу користувачів до неї, поширення загальної обізнаності про її існування й значимість, просування програми до широкої громадськості [8].

У межах програми з 1997 р. ведуться реєстри документальної спадщини на міжнародному, регіональному та національному рівнях. Для її збереження в Україні ухвалено низку законів, зокрема «Про охорону культурної спадщини», «Програма збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000–2005 роки».

Українська бібліотечна енциклопедія зазначає, що «національне культурне надбання – це унікальні культурні цінності, що мають виняткове історичне, художнє, наукове та інше культурне значення для формування вітчизняного культурного простору і визначають внесок українського народу у всесвітню культурну спадщину» [4].

Фонд Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського (ДНПБ ім. В. О. Сухомлинського) налічує близько 600 тис. примірників документів, значна частина яких – з педагогіки та психології. Це унікальне джерело відомостей з вітчизняної історії та культури, історії освіти і педагогічної думки, книгознавства та бібліотечної справи.

Як наголошує відомий український книгознавець Г. І. Ковальчук: «рідкісна книга – 1) видання, що має певну цінність (суспільну, естетичну, наукову, художню, друкарську, історичну, мемуарну, краєзнавчу, бібліографічну) і збереглося у відносно малій кількості примірників; 2) примірник видання, що має неповторні прикмети, які відрізняють його від решти тиражу видання – підносний, іменний, з автографом письменника, читацькими помітками, цікавим екслібрисом, в особливій оправі, з додатковими вкладками тощо» [2, с. 622].

У 2001 р. 28 081 видань з фонду бібліотеки постановою Кабінету Міністрів України внесено до Державного реєстру наукових об'єктів, що становлять національне надбання України «Документи психолого-педагогічного та історико-культурного напрямку ХІХ–ХХ століття (1850–1917 рр.)». Тому одним із пріоритетних завдань є вивчення фонду як наукового об'єкта, забезпечення зберігання та надання доступу до нього. У межах проведених наукових досліджень із загального фонду бібліотеки виокремлено кілька колекцій: «Педагогіка» (праці українських педагогів та діячів освіти, науки, культури ХІХ – початку ХХ ст.), «Психологія» (праці вітчизняних та зарубіжних психологів ХVІІІ – початку ХХ ст.), «Шкільні підручники і навчальні посібники», колекція документів іноземними мовами (книги й періодичні видання ХVІІІ – початку ХХ ст.), а також колекція часописів ХІХ – початку ХХ ст.

З 2006 р. в бібліотеці розпочався процес оцифрування книжкових пам'яток і постало питання про збереження електронних копій та організацію доступу до них. У 2013 р. розроблено «Концепцію науково-педагогічної Електронної бібліотеки державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського», в якій зазначено напрями, методи та шляхи вирішення цих питань. Відповідно до неї, фонд електронних документів поділяється на дві частини: архівний фонд, в якому файли зберігаються у форматах зображення (jpg, tiff тощо), розташований у сховищі даних, і фонд для використання, що складається з файлів у форматах pdf, djvu. Доступ до

електронних документів визначається правилами, що регламентують порядок та умови доступу користувачів до інформації [1]. Як зазначено в «Хартії про суспільне надбання», оцифровка змісту не створює нових прав на інформацію, матеріали, які є суспільним надбанням, залишаються такими ж і в цифровому вигляді [9].

Для відвідувачів бібліотеки запропоновано два варіанта доступу: в локальній мережі за допомогою автоматизованого робочого місця «Читач» системи автоматизації бібліотек (САБ) ІРБІС64, і через веб-модуль цієї системи на порталі бібліотеки. У 2003 р. створено сайт, через який користувачам презентовано діяльність бібліотеки як науково-дослідного, науково-інформаційного і науково-методичного центру мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України, надано доступ до її електронних ресурсів. У зв'язку з інтенсифікацією інформаційної діяльності бібліотеки та задля розширення пошукових можливостей користувачів у 2007 р. введено в експлуатацію веб-портал бібліотеки, а в 2015 р. реалізована його нова версія. Для користувачів в розділі «Ресурси», сконцентровано інформацію про традиційні та електронні ресурси ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, зокрема її електронний каталог.

Для розкриття фонду рідкісних і цінних видань в електронному каталозі сформовано базу даних «Рідкісні книги», що на 01.01.2018 містить 7 940 бібліографічних записів (БЗ) (рис. 1).

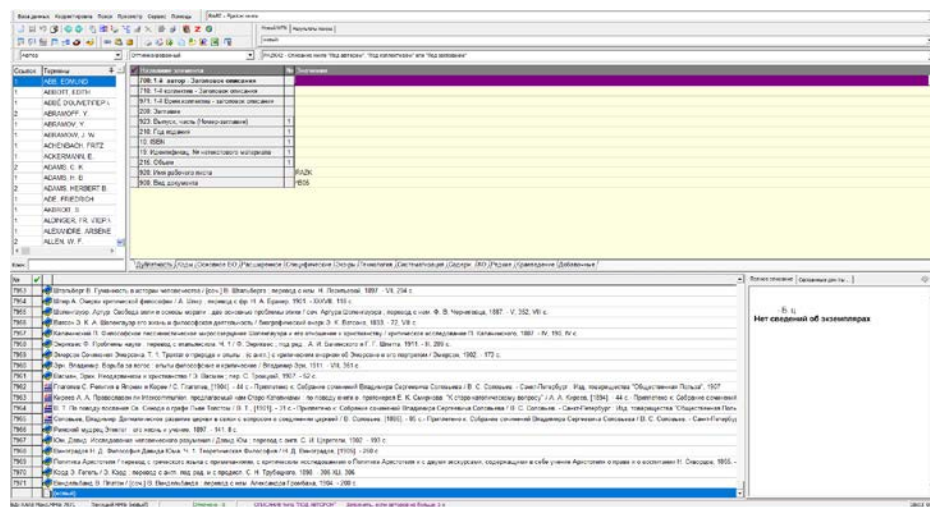

Рис. 1. Інтерфес ІРБІС64

БЗ складається з бібліографічного опису документа, ключових слів, предметних рубрик, змісту, відомостей про екслібриси, штампи тощо. Поєднання електронної копії документа та його запису здійснюється в полі 951 «посилання – зовнішній об'єкт». Завдяки полю 953 «Внутрішній двійковий ресурс» можна прикріпити скановану обкладинку книжки, що дає можливість користувачеві ознайомитися з її зовнішнім виглядом. Також ІРБІС надає додаткову можливість розкриття змісту документа через поле 330 «Зміст», яка позитивно впливає на пошукові можливості системи.

Створення єдиного інформаційного середовища дає змогу враховувати, систематизувати і зберігати створювані інформаційні ресурси, розширює спектр послуг, що надаються. Для цього в бібліотеці у 2013 р. розпочато формування Науково-педагогічної електронної бібліотеки (рис. 2).

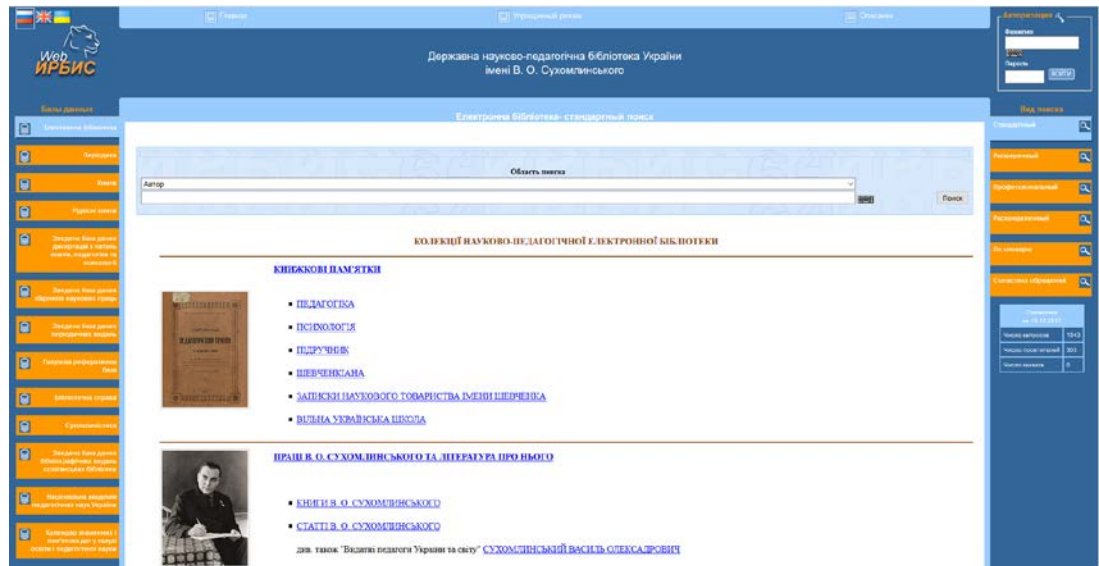

Рис. 2. Науково-педагогічна електронна бібліотека

Колекція «Книжкові пам'ятки» є однією з складників, який містить 1 221 документ. БЗ до неї запозичено з бази даних «Рідкісні книги» методом запиту. Усі відвідувачі мають можливість вільного пошуку та перегляду БЗ. Основні функції пошуку забезпечено можливостями веб-модуля IRBIS64, що надає можливість знаходити в системі інформаційні ресурси, їхній зміст. Стратегія пошуку базується на основі стандартного й розширеного пошуку із застосуванням фільтрів, які звужують пошуковий простір.

Для забезпечення віддаленого доступу для перегляду книжок без можливості копіювання у 2014 р. придбано модуль візуалізації системи управління електронними колекціями «Digitized content visualizator» (DC-VISU) (рис. 3). Книжки завантажуються до системи посторінково як окремі файли у форматі JPG. Особливістю є їх парна кількість, що дає можливість переглядати книжку, перегортаючи сторінки. Зміст дублюється з IRBIS з посиланням на файл, який містить першу сторінку нової глави, що уможлиблює перегляд книжки за змістом. Для роботи з системою розроблено дві інструкції – «Робота з оцифрованим контентом у Системі керування електронними колекціями «Digitized content visualizator» та «Правила заповнення полів у модулі візуалізації Системи керування електронними колекціями», що перебувають у відкритому доступі.

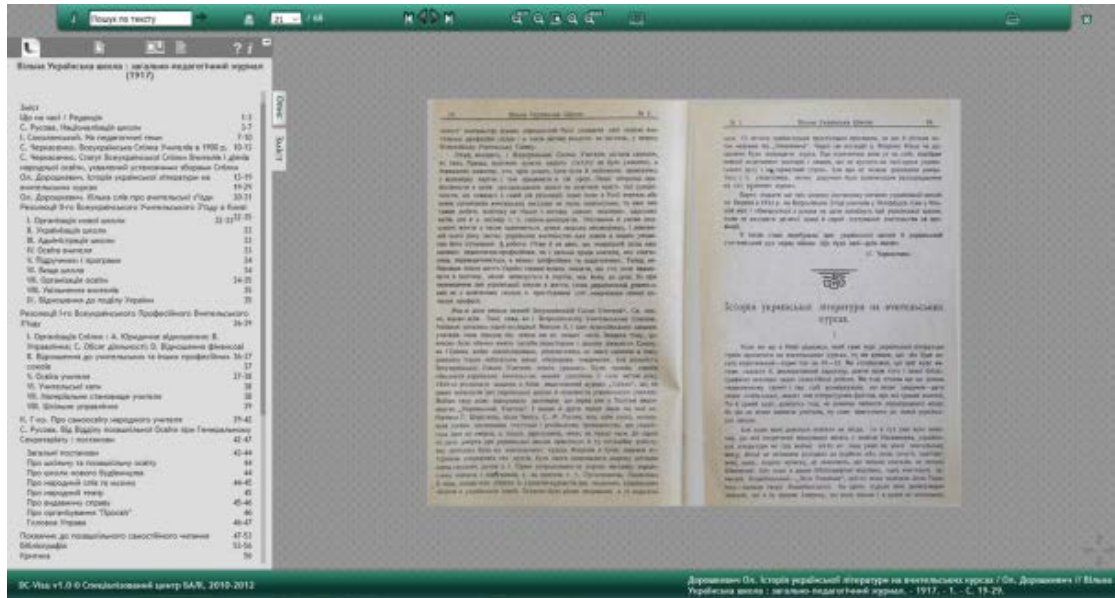

Рис. 3. Інтерфейс користувача у Системі керування електронними колекціями «Digitized content visualizator»

З кінця 2008 р. розпочато проект створення централізованого каталогу європейського культурного і наукового доробку «Europeana» (європейська цифрова бібліотека). Мета проекту – забезпечити доступ до відсканованих сторінок книжок, що відображають різні аспекти європейської культури. Каталог містить метадані основного інформаційного об'єкта із зображенням (або фрагментом аудіо- чи відеофайлу) з посиланням на сайт, що є власником основного ресурсу. На момент старту проекту оцифровано 2 мільйони різних об'єктів культурної спадщини Європи. Зараз інформація доступна французькою, німецькою та англійською мовами. Надалі передбачено представити джерела всіма європейськими мовами. Через велику кількість відвідувачів (10 мільйонів на годину) сайт став недоступним у перший же день і закrywся до середини грудня 2008 р. [7].

У межах міжнародного проекту формування централізованого каталогу Європейського культурного і наукового надбання ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського надала описові метадані 12 оцифрованих книжок, які становлять національне надбання (рис. 4).

Рис. 4. Оцифровані книги для Європіани

Створення та активне формування електронних ресурсів, зокрема електронного каталогу та Науково-педагогічної електронної бібліотеки ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, електронних тематичних і проблемно-орієнтованих баз даних, значно підвищують оперативність бібліографічного пошуку інформації та дадуть можливість розпочати нові сервіси. Про перспективи використання ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського програмно-технологічних інструментів для репрезентації оцифрованих книжкових пам'яток, що становлять національне надбання України, йдеться у Стратегії розвитку Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського на 2017–2026 роки (за ред. Л. Д. Березівської, 2017 р.) [5].

Список використаних джерел

1. *Вараксіна Н. В.* Концепція науково-педагогічної електронної бібліотеки Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського / Н. В. Вараксіна; [наук. ред. Рогова П. І.]; НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. – Вінниця : Нілан-ЛТД, 2013. – 24 с.
2. *Ковальчук Г. І.* Книжкові (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах: [монографія] / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т укр. книги. – Київ : НБУВ, 2004. – 644 с.
3. Конвенція об охорані всесвітнього культурного і природного надбання [Електронний ресурс]: 17-я Генеральна конференція ЮНЕСКО, 17 жовтня – 21 листопада 1972 г., г. Париж / Організація Об'єднаних Націй по питанням освіти, науки і культури. – Електрон. текст. дан. – [Париж, 1972]. – Режим доступу: <http://whc.unesco.org/archive/convention-tu.pdf> (дата звернення: 12.12.2017). – Загл. с екрана.
4. *Розколупа Н. І.* Національне культурне надбання [Електронний ресурс] / Розколупа Наталія Іванівна // Українська бібліотечна енциклопедія / Нац. б-ка України ім. Ярослава

Мудрого. – Електрон. текст. дані. – Київ, [2012–]. – Режим доступу: [http://ube.nplu.org/article/Національне культурне надбання \(дата звернення: 12.12.2017\)](http://ube.nplu.org/article/Національне_культурне_надбання_(дата_звернення:_12.12.2017).). – Назва з екрана.

5. Стратегія розвитку Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського на 2017–2026 роки / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; за заг. ред. Л. Д. Березівської ; [авт.: Березівська Л. Д., Зозуля С. М., Страйгородська Л. І.]. – Київ, 2017. – 29 с.

6. Хартия о сохранении цифрового наследия [Электронный ресурс]: акты 32-й Генеральной конференции ЮНЕСКО, 29 сентября – 17 октября 2003 г., г. Париж : принята 15 октября 2003 г. Т. 1. Резолюции / Организация Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры. – Электрон. текст. дан. – Париж : ЮНЕСКО, 2004. – 207 с. – Режим доступа: <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001331/133171r.pdf> (дата обращения: 12.12.2017). – Загл. с экрана.

7. Europeana [Электронный ресурс] // Википедия : свободная энциклопедия / Wikimedia Foundation, Inc. – Электрон. текст. дан. – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Europeana> (дата обращения: 12.12.2017). – Загл. с экрана.

8. Memory of the World [Electronic resource] // UNESCO / United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. – Electronic text data. – Paris, 1992–. – Mode of access: <https://en.unesco.org/programme/mow> (last access: 12.12.2017). – Title from the screen.

9. Public Domain Charter [Electronic resource]: [website «Europeana»] / Europeana Foundation. – Electronic text data. – Den Haag, 2008–. – Mode of access: <https://www.europeana.eu/portal/en/rights/public-domain-charter.html> (last access: 12.12.2017). – Title from the screen.

Varaksina N.V.

Software tools for rare books representation: actual experience

The article focuses on the usage of information and computer technologies for the formation of a subject information resource and providing access to it. It is noted that a problem of cultural heritage storage is a topical one. The author mentions international projects which contribute to the protection of the world documentary heritage and provide access to digitised objects. Such programme platforms as IRBIS64 library automation system and Digitized content visualizator electronic collections management system are suggested for using. The author describes the experience of V.O. Sukhomlynskyi SSPL of Ukraine in using software tools for representation of digitised literary monuments which constitute a national heritage of Ukraine.

Key words: *subject information resources, literary monuments, visualization module, Digitized content visualizator electronic collections management system, DC-VISU, European digital library, Memory of the World Programme, Europeana, V.O. Sukhomlynskyi SSPL of Ukraine.*